

ALDONA VASILIAUSKIENĖ

Šiaulių universitetas

PRANAS DOVYDAITIS: LAIŠKAI ONAI BUČINSKAITEI-MAČIUNSKIENEI

Pranas Dovydaitis: Letters to Ona Bučinskaitė-Mačiunskienė

SUMMARY

The biography and intellectual legacy of Pranas Dovydaitis is of great interest to historians and students of the humanities. His noble personality and versatile activity are studied on the basis of his own writings and archive documents. Until now, his letters to Ona Bučinskaitė-Mačiunskienė, a public figure, remain unpublished. Nevertheless, they contain some unique data concerning Dovydaitis' last years in Lithuania. Therefore, the author of this article hopes that their publication here will be useful for further studies.

ĮVADAS

Kaip yra rašiusi buvusi Prano Dovydaičio studentė Elena Gabulaitė (1916–1999): „laiškų prof. Pr. Dovydaitis yra parašęs daug kam. Jis vedė labai plačią korespondenciją. Rašė studentėms, studentams ir net moksleiviams ateitininkams, ypač nukentėjusiems nuo tautininkų režimo (moksleivių ateitininkų organizacija 1930 08 30 tautininkų režimo buvo uždaryta). Ne vieną stebino, kad profesorius, būdamas paskendęs

moksliniuose darbuose, suranda laiko taip plačiai koresponduoti...“¹

Dovydaitis yra akcentavęs laiškų svarbą. Tarkim, 1935 m. išleistų M. Pečkauskaitės laiškų pratarinėje apgailestavo, neišsaugojęs daugelio jos laiškų²; *Atėityje* yra publikavęs laišką artimam bičiuliui, profesoriui, būsimam arkivyskui Mečislovui Reiniui³.

Vienas pirmųjų Dovydaičio laiškais susidomėjo žymus filosofas dr. Juozas

RAKTAŽODŽIAI: Pranas Dovydaitis, Ona Bučinskaitė-Mačiunskienė, pasaulietis apaštautojas, laiškai, adresatai.
KEY WORDS: Pranas Dovydaitis, Ona Bučinskaitė-Mačiunskienė, lay missionary, letters.

Girnius. 1975 m. išėivijoje išleistoje monografijoje jis, plačiai atskleisdamas Dovydaičio indėlį į mūsų tautos istoriją, išsamiai analizuoja tuometinę Lietuvos padėtį⁴. Čia pirmąsyk pateikta ir Dovydaičio laiško, rašyto Paprienuose 1941 m. birželio 9 d. vienai savo buvusių studentų, faksimilė. Suprantama, kodėl monografijos autorius Girnius neparašė laiško adresatės pavardės, – bijojo pakenkti tuo metu okupuotoje Lietuvoje dirbusiai pedagogei lituanistei Elenai Gabulaitei.

Lietuvai tapus nepriklausoma apie Dovydaičio laiškus pirmoji viešai prabilo, jau minėta Gabulaitė⁵. Vėliau jo laišku yra surinkusi ir paskelbusi šio straipsnio autorė⁶.

Dovydaičio laišakai saugomi ir valstybiniuose, ir asmeniniuose archyvuose. Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi Dovydaičio 33 laišakai (iš jų 26 atvirlaiškiai) prelatui A. Jakštui-Dambrauskui⁷, kunigui J. Tumui-Vaižgantui⁸. Profesorius žurnalistinei veiklai, *Ateities* bei *Kosmos* žurnalų įsteigimo ir leidybos istorijai tirti itin svarbūs jo laišakai A. Jakštui-Dambrauskui. Juose patikslintos ir vietos, kur studijų Maskvoje metais gyveno Dovydaičis. Laiškai su komentarais 2000 m. publikuoti Dovydaičio įsteigtame, Nepri-

klausomoje Lietuvoje atgaivintame žurnale *Soter*⁹. J. Tumui-Vaižgantui rašytais laiškais straipsnio autorė rėmėsi studijoje, skirtoje Dovydaičiui¹⁰.

Profesoriaus laišku, nepaisant sunkių ir pavojingų aplinkybių, yra išsaugojusios Stasė Jankauskaitė-Barzdžiukienė (7 laiškus), Marytė Noreikaitė (11 laišku) ir Elena Gabulaitė (25 laiškus). Šie 43 laišakai kartu su adresaciū atsiminimais apie profesorių publikuojami 2001 m. išleistoje knygoje *Akmenuotas patrioto kelias*¹¹.

Tikėtina, kad yra ir dar asmenų, saugančių ir branginančių šį Dovydaičio palikimą. Tą liudija ir prieš kelis metus gauti ir iki šiol nepublikuoti profesoriaus laišakai, rašyti Onai Bučinskaitei-Mačiunskienei*.

Šių laišku publikavimo tikslas – papildyti Dovydaičio paskutiniųjų gyvenimo metų Lietuvoje biografinius duomenis.

Ona Bučinskaitė-Mačiunskienė su Dovydaičiu susipažino 1933 metais. Jie palaikė ryšius ne tik laiškais. Jauną katalikišką šeimą profesorius rėmė finansiškai, teikė patarimų, tapo pirmųjų dviejų vaikų Nijolės ir Algimanto krikštatėvu. Straipsnio autorės paprašyta Ona Mačiunskienė mielai pateikė atsiminimų apie Dovydaičį.

ONOS MAČIUNSKIENĖS ATSIMINIMAI APIE DOVYDAIČI¹².

2002 m. rugsėjo 15 d. rašytuose atsiminimuose autorė pažymi, kad su Dovydaičiu ji susipažinusi Liudvinave

(Marijampolė) 1933 m. liepos 26 d. vykusiame *Pavasario* sąjungos kongrese. Ona Mačiunskienė rašo:

* Ji gimė 1912 metų birželio 24 dieną. Nuo 16 metų įsitraukė į visuomeninę katalikišką veiklą, buvo katalikių mergaičių bei *Pavasarininkių* organizacijų Marijampolėje vadove. Dabar gyvena Avikių kaime, Marijampolėje.

„Aš tuo laiku vadovavau Marijampolės rajono pavasarininkams. Kiekvienoje parapijoje buvo įsikūrusi *Pavasario* kuopa, kurioje dalyvavo kaimo katalikiškas jaunimas. Po mano kalbos ir sveikinimų prof. Pranas Dovydaitis pakvietė sėstis šalia Jo. Po programos su profesoriumi kalbėjom apie pavasarininkų veiklą. Ta proga prof. Pranas Dovydaitis padovanojo man maldaknygę, kurią ir šiandien turiu. Nuo to laiko pradėjau bendrauti su prof. Pranu Dovydaičiu. Jaunimas laukdavo jo paskaitų. Jis mėgo humorą, jaunimui labai patiko.

1934 m. Marijampolėje vyko jaunimo pavasarininkų kongresas. Kongrese dalyvavo prof. Juozas Eretas, Juozas Laimonas ir prof. Pranas Dovydaitis – visi kalbėjo jaunimo klausimais. Lietuvos valdžiai nepatiko jų kalbos ir visus tris suėmė ir nuteisė po 3 mėnesius kalėti Marijampolės kalėjime.

1934 metais aš ištekėjau už pavasarininko Viktoro Mačiunsko. Pradžią gyvenimo buvo sunki. Mums profesorius daug padėjo. 1934 m. birželio mėn. vyko Lietuvos katalikų Eucharistinis kongresas (Kaune – A. V.) Vileišio aikštėje. Man su vyru teko nakvoti prof. Prano Dovydaičio namuose Žaliakalnyje prie Prisikėlimo bažnyčios, Astronomijos g. Nr. 9. Daug davė patarimų. Ir bekalbant pasiskundė, kad be žmonos žinios pusę algos paskiria neturtingiems studentams, kurie, baigę mokslus, gavę darbus, eidami gatve nosisukdavo nepasakę „labas“.

Vieną kartą aš buvau Kaune ir užėjau į seną Prisikėlimo bažnytelę. Žiūriu: profesorius. Jis, išėjęs iš bažnytelės,

man pasakė, kad kiekvieną dieną prieš darbą išklausęs šv. Mišias...

Prof. Pranas Dovydaitis buvo Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras. Visi signatarai buvo apdovanoti žemėmis (keli šių turtų atsisakė – A.V.). Prof. Pranas Dovydaitis gavo 40 ha žemės prie Čekiškės. Rašė laiškus, kad mano vyras atvažiuotų apžiūrėti Jo ūkės. Vyras dviračiu iš Marijampolės važiavo į Čekiškę. Nuvažiavęs rado Profesorių ariantį. Jis pasakęs: „Žiūrėk ar gerai profesorius ariate!“ Vyras pagyrė: „Ariate, kaip senas ūkininkas!“ Profesorius parodęs savo laukus, ūkį ir sako: „Ten lauke yra beržynėlis. Aš ten pastatysiu koplytėlę! Ir mamą ten palaidosite“. Prašė paieškoti darbininkų į ūkį.

Gaila, Jo planai sugriuvo.

1935 m. gimė mūsų duktė. Profesorius pasisiūlė būti krikštatėviu. Krikšto mama buvo aktyvi pavasarininkė, marijampolietė Magdalena Žolynaitė-Paleckienė (prieš pora metų mirusi). Išrinkom vardą – Nijolė. Pakrikštijus, pavalgėm paprastus menkus pietus, išlydėjom Profesorių namo. Mergaitei pabudus iš miego, po jos pagalve radau 50 litų.

Profesorius yra sakęs: „norėčiau matyt Nijolę studente“. Jo svajonė išsipildė. Nijolė įstojo į Vilniaus universitetą, Istorijos-filologijos fakultetą, kuri 1959 m. baigusi, pedagoginį darbą dirbo Vilkaviškio r., Pilviškių vidurinėje mokykloje (7 metus), iki 1974 m. – Marijampolės pedagoginėje mokykloje. Nuo 1975 m. dėstė Vilniaus Kultūros mokykloje, o 1993–2002 m. – Vilniaus Technologijos aukštesniojoje mokykloje (dabar Vilniaus Kolegija).

1936 m. gimė sūnus Algimantas. Jo krikštatėvis prof. Pranas Dovydaitis į krikšto mamas norėjo kviesti savo žmoną, bet mes nediršome. Pakvietėme studentę Agutę Ruseckaitę iš Veiverių (vėliau ji mokytojavo Bagotojoje, Marijampolės r.). Prof. Prano Dovydaičio krikštastūnis 1960 m. birželio 6 d. žuvo.

Sovietinei valdžiai okupavus Lietuvą prof. Prano Dovydaičio ūkį užgriuvo vargai. Jam uždėjo dideles pyliavas ir mokesčius. Jis stengėsi laikytis, galvojo

atsilaikyti. Po visų vargų ir išgyvenimų prof. Praną Dovydaitį suėmė. Ūkyje apsigyveno dukterė Ona. Su ja susirašinėjome. Viename iš laišku ji rašė: „Nežinau, kur jie vargšeliai vargsta!“ Sunku buvo moteriai ūkiui vadovauti. Po kiek laiko sužinojome, kad Ona Dovydaitytė pasitraukė į Vakarus.

Profesorius Pranas Dovydaitis gimė Runkių kaime, Višakio Rūdos parapijoje. Višakio Rūdos šventoriuje yra pastatytas ateitininkų paminklas prof. Pranui Dovydaičiui“.

APIE LAIŠKUS ONAI MAČIUNSKIENEI

Ona Mačiunskienė yra išsaugojusi šešis profesorius Dovydaičio ir vieną jo dukros Onos laiškus. Chronologiškai laiškus galima suskirstyti į dvi grupes: iki sovietinės okupacijos ir okupacijos laikmečio. Iš pirmojo laikmečio išsaugotas tik vienas laiškas. Jis rašytas 1938 m. vasario 24 d. iš Kauno. Okupacijos laikmečiui priskiriami 5 laišakai: du iš jų rašyti 1940 metais (vasario 13 d. ir gruodžio 14 d.) ir trys – 1941 m. (sausio 2, balandžio 2 ir gegužės 27 dienomis). Visi – iš profesorius ūkio (dalį žemės jis gavo kaip Vasario 16-osios Akto signataras, dar dalį pirkto) Paprienuose. Laiškuose yra išbraukimų, taisymų, papildymų. Dovydaičio raštas nėra kaligrafiškas, kai kuriuos žodžius sudėtinga perskaityti. „Kuo mokytesnis žmogus – tuo prastesnis raštas!“ – taip Onai Mačiunskienei yra rašęs Dovydaitis.

Prof. vysk. M. Reinys apie savo bičiulį Praną 1936 m. rašė: „Tu, Drauge, gyvenai ne sau, bet kitiems: kitų reikalais

ir bėdomis daugiau sielojies, negu savo“¹³. Onos Mačiunskienės išsaugoti Dovydaičio laišakai patvirtina šį arkivyskupo Reinio pastebėjimą. Profesoriumi svarbi Onos šeima (1938 II 24). Džiaugdamasis savo krikštavaikias ir jų motina Dovydaitis iškelia motinystės pašaukimo svarbą: „...negali būt kito moters pašaukimo, artimui ir Tėvynei naudingesnio, Dievui meilesnio (berods, turiu galvoj ne keturkojišką tik vaiko paperėjimą ir jo kur patvory pametimą, jojo siela nesirūpinimą), kaip tauri motinystė, su kuria neatsiejamai yra susijusi nesibaiigiama motinos auka savo vaikų kūno ir sielos gerovei“ (1940 II 13). Šia pažiūra Dovydaitis iškyla kaip kovotojas už žmogaus gyvybę. Dovydaičiui gyvenimo tikslas buvo gera darymas: „Aš ieškau ir randu malonumo padaryti bent kiek žmonėms gera, padirbėti Aukščiausiai Tiesai, Gėriui ir Grožiui“¹⁴. Profesorius, pasak M. Reinio, buvo gerai įsisąmoninęs krikščioniškojo mokslo reikala-

vimą – „žiūrėti“ gailėstingumo, krikščioniškosios meilės. Todėl nuoširdžiai užjautė ir materialiai rėmė neturtingus asmenis, moksleivius, studentus. Pritrūkęs pinigų, skolinosi. Anksčiau publikuotuose laiškuose Dovydaitis savo šelpiamuosius vadino „žindukais“, „žindikliais“, „žindiklėmis“. Čia skelbiamuose – naudojamas naujas, kiek neįprastas terminas – „gyvoji skylė“, į kurią jis sukiša savo pinigus, nes, kaip rašo profesorius: „skatikai kišenėj nerimsta“ – tad kišenė turi būti kiek galima tuštesnė. Paramą įvardija „kyštelėjimu“.

Realia parama užjausti neturtingą idealistą yra labai palaimingas mūsų santykiams dalykas, – yra akcentavęs Reinys¹⁵. Apie profesoriaus gerą širdį vargstančiam atsiminimuose liudija Ona Mačiunskienė (išvykus Dovydaičiui, pakėlusį pakrikštytą dukrelę iš lovelės, po pagalve rado 50 litų). Šis Dovydaičio gyvenimo faktas liudijamas ir jo laiške: „Kad tave esu savo laiku sušelpęs, nesigailiu, nes esi pavyzdinga motina ir šiaip gera moteris. Mano žmonos nuomonė apie Tave nepasikeitė, ir manoji ne. Vadinasi ir į tą „gyvą skylę“ kyštelėjęs nesigailiu, nes anuomet skatikai mano kišenėj nerimo ir jei nebūtų patekę į tą skylę, tai būtų sulindę kur į kitą, galbūt į blogesnę. Tokia jau mano buvo liga, kuri, berods, ir dabar dar nepraėjusi – kaišioti į svetimas skyles“ (1941 I 2); „Džiaugiuosi, kad mano skatikai nežuvo banke gulėdami, bet gelbėjo gyvus žmones, arba, kaip aš sakau, aš juos sukišau į gyvas skyles. Berods, to rezultatas toks: dabar turiu lygiai tiek skolas,

kiek esu išmėtęs visokioms pašalpoms – ateitininkijai ir pavasarininkijai – apie 30 tūkstančių litų. Kaip aš iš jų išbrisiu – Dievas tik žino“ (1940 II 13).

Šiame straipsnyje spausdinami profesoriaus laišakai – vienintelis šaltinis (be dokumentų saugumo užvestoje byloje¹⁶), atspindintis paskutiniųjų profesoriaus gyventų metų jau okupuotoje Lietuvoje kasdienybę. Tokiuose, rodos, paprastus buitinius, kasdienius klausimus aprašančiuose laiškuose aiškiai jaučiama didinga ir kilni profesoriaus dvasia, atsakomybė, pareigingumas, darbštumas ir gyvas tikėjimas bei Dievo meilės liudijimas. Ypač ryšku profesoriaus rūpestis ūkio Paprienuose padėtimi ir savo likimu: „iki mano ūkio sutvarkymo dar labai toli ir galbūt jo sutvarkyto kaip reikiant aš iš viso nematysiu, nes jau artimiausioj ateity jo laukia kažkas sunkaus, nepakeliamo. Čia man, kad ir tvarte, gyventi ramiau, kaip Kaune, bet Kauno išvengt negali, nes tenka ir saviesiems šis tas nugabenti ir nesibaigiami mokesčiai mokėti“ (1940 II 13). Matome jį užgriuvusius rūpesčius dėl ūkio darbų: mašinų gavimo kūlimui, talkininkų, šeimnininkės (1941 I 2 d.), pavasario darbų, darbininkų samdos (1941 IV 2), slegiančią sudėtingą ekonominę padėtį, susidariusias ūkio skolas sovietinei valdžiai. „Taigi, aš pats dabar į ūkį nieko nesamdysiu, tegul jį samdys darbininkus kiti, kai ims jį valdyt mano vietoj, kai aš būsiu iš jo pašalintas dėl neišpildytų, nes neišpildytinų duoklės normų. Jau ir dėl šios (1940 m.) duoklės neišpildymo man kelio atgal nebėr: teismas tikrai nepaglostys, bet nubaus. O šiūme-

tinės duoklės normos man nė iš tolo neįvaliojamos išpildyt“ (1941 V 27). Tačiau profesorius nedrįsta reikalauti iš tų, kuriuos jis kadaise šelpė, sakydamas, pradėjęs dirbti – gražinsi. „Iš jūsų, jei negalite, nieko nereikalauju, ir nesigailiu jums kyštelėjęs anais, man geresniais, laikais, o jums niekad os iki šiol nebuvusiais lengvais“ (1940 12 14). Keliuose sakinuose aiškiai atsiskleidžia draugiški santykiai su kaimynais: „aš savo kaimynams špygų panosėn nekaišiojau, o kiekviena progele stengiausi jiems ir maža ką gero padaryti. Užtat jautresnieji jų, matydami dabartinę mano padėtį, net patys pasiūlė moteriškų rankų talkos būtinoms darbams“ (1941 V 27). Nesibai giančių skolų ir rūpesčių kamuojamas profesorius Pranas Dovydaitis jau nebeturi ankstesnės Reinio įvardytos krikštolingai skaidrios, sąmojų lydimos nuotai kos, kuria spinduliavo Nepriklausomoje Lietuvoje¹⁷: „čia mane laukia juoda ateitis. Dėl to kartais visai nėra ūpo nė gyventi, nė dirbti... Džiaugiesi, kad tik tave niekur iš vietos nejudina ir neveža!“ (1941 IV 2).

Gilus profesoriaus tikėjimas ir pasitikėjimas Aukščiausiuoju nuslopina nerimą dėl ateities, kad ir kokia ji būtų: „Kol kas džiaugiuosi laisve, bet kas neįvyko artimoj praeity, gali įvykti artimoj ateity. Teesie Dievo valia“ (1940 II 13).

1941 m. birželio 14 d. Dovydaitis buvo suimtas savo ūkyje ir išvežtas į Sibirą. Į Sibirą, Tomsko sritį, buvo ištremta žmona Marcelė Dovydaitienė (1884–1972) su dukra Laima (1925–1994) ir sūnumi Vytautu (1920–1995). Sūnus Jonas (1914–1983) iki 1944 m. kalėjo Archangelsko srities Kargopolio stovyklose. Nebuvo išvežta tik vyresnioji duktė Ona (1912–1984; ją apsaugojo vyro pavardė – Malko).

Nukentėjo ir Dovydaičio broliai.

Dovydaitis buvo nuvežtas į Šiaurės Uralą – Gari lagerį Nr. 47. Čia profesorius pradėdamas tardyti – ieškoma jo kaltės¹⁸. 1942 m. spalio 17 d. Ypatingojo pasitarimo protokole Nr. 85 pažymėti visi keturi RTFSR Baudžiamojo kodekso straipsniai: 58–2, 58–4, 58–10 II d. ir 58–11, kuriuos pažeidusi, kaltinama ši iškili Lietuvos asmenybė. Todėl Ypatingasis pasitarimas nutaria: „Praną Dovydaitį, Motiejaus sūnų, už aktyvią kovą prieš revoliucinį judėjimą ir antitarybinę agitaciją sušaudyti. Asmeninį turtą konfiskuoti“¹⁹. Nuosprendis buvo įvykdytas 1942 m. lapkričio 4 d. Sverdlovske²⁰.

Dovydaitį suėmus, jokių laiškų iš jo niekas negavo, o artimiesiems pradėjęs teirautis, buvo pranešta, kad miręs dėl širdies veiklos nepakankamumo. Apie tikrąją mirtį – sušaudymą, pirmoji sužinojo dukra Laima, susipažinusi su tėvo byla²¹.

Kaunas
1938.04

4
P
Jėrobraunėji!

Šeikoni jns, kofis taip greit ir laimingai „apsardis“
vate - su tuo naujuoju namu, jnsy ramy, aštadedesim.
Šebnosin, kas taip broks greita tempu pas jnsena. Dievulis
papalpa lydi jnsy dory gyvensmas! Kai pas jns sau „po
vrbau“, tai ir mano ocikalas myksta ilgajam polin beveik
atkrinta. Ir tikrai, kas nesman, ar ilgajam polin ai is ^{greit} vrbau.
Skuadinej, kaip eadjan, tikrai nebusim, nes raso, oskaly Kadine.
O ar kuris kiti dora, vrbau ^{visu} nesiman. Jums tuo nesekis ir va pntis.
Jei kuisiau kuris dora, tai jau jns ar pato susirasciau, nes
dora kur gyvato. O jnsy laukty mane, atubraus ilgajam
polin neturka, nes daska tuo tucet gnoty ir uosy lauk vrbau.
Patarimj, kuris norite, galu du? ir je leisho. Stei
je. Ir vrbau greit ai nepatarciau, nes koks gi bus jns
pau gyvensmas ir klebamau tarp vrbau, noriciau pas-
kny is vrbau: perk jms seu gyvensmas nebus! Ir tikrai
kai tuo toje gal kiti gyvensma des vel pasakotymant
Lindridine, nes jau tik tek i pntimo tute. Kleboms tikri-
gas, manau, nelus arkoas daleim. O per kuris laikis vrbau
vrbau: ir kirisje. Patarli sako: geran eisdlij rambe, kaip
geri padaryse, Patarciau tud ty „glorij“ = (Niveruore) atischa,
vrbau vrbau? (Lindridine). Tai tikj mano patarimaj

Laike sveiks P. Dovydaite

P. D. dar gyvdomas pagidi jns, kad naujajimj greit paskis
kjo te. Vrbau per kuisie pasakau, kad per ilgajam polin
vrbau, vrbau, o vrbau atubraus mane manuti katis

Pr. Dovydaičio laiško Onai Mačiūnskienei faksimilė

LAIŠKAI

1.

Kaunas

1938 II 24

Gerbiamieji!

Sveikinu Jus, kad taip greit ir laimingai „apsidirbote“ su tuo naujuoju nariu Jūsų šeimoj atsiradusiu. Stebiuosi, kad taip viskas greitu tempu pas jus eina, Dievulio pagalba lydi Jūsų dorą gyvenimą! Kai pas jus jau „po visam“, tai ir mano reikalas nuvykt Marijampolėn beveik atkrinta. Ir tikrai, kad nežinau, ar Marijampolėn aš iš viso greit bevyksiu. Sekmadienį, kaip žadėjau, tikrai nebūsiu, nes radosi reikalų Kaune. O ar kurią kitą dieną vyksiu, taip pat nežinau. Jums tuo nereikia ir rūpintis. Jei būčiau kurią dieną, tai jau jus aš pats susirasčiau, nes žinau, kur gyvenate. O jums laukti manęs atvažiavus Marijampolėn netenka, nes dabar turi tupti gūžtoj ir nosies lauk nekišti. O patarimų, kurių norite, galiu duoti ir per laišką. Štai jie. Į Veiverius grįžt aš nepatarčiau, nes koks gi bus jums ten gyvenimas su klebonu taip išsiskyrus, norėčiau pasakyti „išsiriejus“. Juk jums ten gyvenimo nebus! Ir tikrai kad tuo tarpu gal būtų geriausia dar vėl pazakristijonaut Liudvinave, nes jau šiek tiek ir prityrimo turite. Klebonas Šilingas*, manau, nebus antras Šalčius**. O per kurią laiką gal susitvarkys reikalai ir tėviškėje. Patarlė sako: geriau žvirblis rankose, kaip gervė padangėse. Patarčiau tad tų „gervių“ (Veiveriuose) atsisakyti, „imti žvirbliuką“ (Liudvinave). Tai toks mano patarimas.

Likite sveiki P. Dovydaitis

P.S. Dar grįždamas pagiriu jus, kad naujagimę greit pakrikštijote. Taip pat aiškiai pasakiau, kad per Užgavėnes Marijampolėje nebūsiu, o Velykomis atlankysiu mano mamutę Katrę P. D.

* Kun. Antanas Šilingas (1900–1960), išventintas 1923 m. rugpjūčio 12 d. Dovydaičio laiške minimu laikotarpiu (1938 m.) buvo Liudvinavo administratorius (iki tol dirbo Vilkaviškio kunigų seminarijoje, buvo Vilkaviškio vikaras). Žr.: *Elenchus Omnium Ecclesiarum et universi Cleri provinciae Ecclesiasticae Lithuaniae. Pro Anno Domini 1938*, p. 151, 152, 176.

** Kun. Juozas Šalčius (1900–1988), išventintas 1924 spalio 26 d. Dovydaičio laiške minimu laikotarpiu (1938 m.) buvo Veiverių administratorius (iki tol buvo Pakuonio, Šakių vikaru). Žr.: *Elenchus Omnium Ecclesiarum et universi Cleri provinciae Ecclesiasticae Lithuaniae. Pro Anno Domini 1938*, p. 161.

2.

Paprieniai,
Čekiškė, Kauno apskr.
1940 II 13

Mano mielieji!

Ir jūsų gromata, rašyta šio mėn. 2 d. mane laimingai pasiekė; ją atsiėmiau iš pašto šio mėn. 9 d. – Jei susitiktume, žinoma, galėtume apie daug ką pasikalbėti, o per laišką to nepadarysi. Jums pas mane atvykti dabar vargiai įmanoma, ypač dviračiu, nes visi keliai užpustyti. Aure, kai I 31 parvykau į Kauną ir pirmadienį (II 3) norėjau vėl išvykti atgal. Tai prasidėjo tokios pusnys, kad visą savaitę autobusai nėjo net Žemaičių plentu, nekalbant jau apie šiaip kelius.

Dėl to tik II 8 galėjau sugrįžt į Paprienius, kurių dabar esu nuolatinis gyventojas, o Kaune tik vienos ar dviejų dienų svečias (pirmiau būdavo atvirkščiai). Be to, Viktorui, neverta vykt pas mane ir dėl to, kad jis mano tą poziciją jau yra matęs ir dargi gražesniu pavasario metu, nei kokis yra dabar. O ir darbo dabar jokio nėra. Dėl to jau man veikia tektų pas jus atvykti jūsų lizdą pamatyti. O jei tektų rimtai kalbėtis su taja būsimąja šeimininke, tai būtų ir būtino reikalo man vykti į jūsų padangę. Dėl to pirmame laiške, kurį dabar man vėl rašysite (jei iš viso rašysite) smulkiai nurodykite maršrutą (kelionės gaires), kaip jūsų tuos Avikilus galima greičiausiai pasiekti su mažiausiu vargu (einant pėsčiomis nuo artimiausios stoties). Galbūt, kad ir teks ieškoti tos šeiminkės, nes nežinau, ką užgiedos mano senoji šeiminkė, kuri šiuo metu kaip tik yra išvykusi į paprūšę savo likimo spręsti. Žiemos metui ji gal dar ir grįš, bet kažin ką pasakys dėl pavasario. O jau ir pirmiau yra pareiškusi, kad pavasarį pas mus nebūsianti, nes norinti grįžti į „savo kraštą“. – Dabar šnektelsim apie kitus rūpesčius.

Tavo, mieloji, motiniškus rūpesčius visai suprantu, kai ir aš esu tik vaikų tėvas buvęs ir esąs, bet ne jų motina. Vaikai yra motinos pasididžiavimas, garbė, bet ir kančia, kančia begalinė, nesibaigiama rūpesčių eilė, nesibaigianti auka. Dėl to negali būt kito moters pašaukimo, artimui ir Tėvynei naudingesnio, Dievui meilesnio (berods, turiu galvoj ne keturkojišką tik vaiko paperėjimą ir jo kur patvory pametimą, jojo siela nesirūpinimą), kaip tauri motinystė, su kuria neatsiejamai yra susijusi nesibaigiama motinos auka savo vaikų kūno ir sielos gerovei. Tą jūsų negaluojančią vaikutį, man rodos, pirmiausia gerai maitinkite sveiku, paprastu maistu (pienu ir kt.). O jei atrodo kas daugiau jo sveikatoj įtartina, tai parodykite jį gydytojui (tik veždami daugiau nesusargdykite sušaldydami). – Antrasis jūsų rūpestis – dėl to karvės vertingumo ar bergždumo mane linksmi nuteikė – tai yra mažiausias rūpestis, nes karvė, kaip žmonės sako, tai juk ne „privinčiavota“ žmona ir ne vyras, t.y. ne toks daiktas, nuo kurio nebūtų galima atsiskirt, kada tik bus noras ir reikalas. Bet veterinorius jūsų rūpesčius juk jau išskleidė! Su pašaru bus ir man rieta, bet manau išsigelbėsiąs tais ruginiais šiaudeliais, kuriuos matė Viktoro akis žaliuojančių laukų kurių dar turiu šalinę ir kuriuos pjaunu į „akselį“ pridėdamas nedaug turimų vasarinių šiaudų. Su

malkomis aš turiu didelės bėdos tik Kauno namus rūpindamas, gailiuosi, kad jau šiai žiemai nuo jų neatsisakiau. Ar juos atims, ar paliks, dar neaišku. Bus liūdniau, kai teks atsisakyti ūkio, kurį apkraus nepakeliamomis duoklėmis. Jau girdim, kad kaimyniniame Seredžiaus valsčiuje ūkininkai po vienas kito savo ūkių atsisako, pavesdami juos, turbūt, kolchozams. – Jūsų buvo pasakymas „labai malonu sužinoti, kad ir Jums pasisekė sutvarkyti savo ūkio reikalai“ – šis pasakymas visai nesutinka su tikrove: iki mano ūkio sutvarkymo dar labai toli ir galbūt jo sutvarkyto kaip reikiant aš iš viso nematysiu, nes jau artimiausioj ateity jo laukia kažkas sunkaus, nepakeliamo. Čia man, kad ir tvarte, gyventi ramiau, kaip Kaune, bet Kauno išvengt negali, nes tenka ir saviesiems šis tas nugabenti ir nesibaigiami mokesčiai mokėti. Šeiminkės reikalai gal teks kalbėtis pas jus atvažiavus, čia ir nekalbėsime. Užtat nurodykite, kaip sakiau, kelionės gaires. Galiu tik pasakyti, kad ne gražuolės mums reikia, bet nusimančios apie šeiminkavimą. Ją teks turbūt vis dėlto vietoje apžiūrėti, kai būsiu žmogui apie ją referavęs Kaunan grįžęs. Dėl to artimiausią man laišką su kelionei žiniomis siųskite į Kauną, Astronomijos g. 9. Lieku Jūsų visokio gero linkėdamas ir jus visus ir jaunuosius ir „senuosius“ išbučiuodamas. Pr.D.

3.

Paprienių km.

Čekiškės val. ir paštas

Kauno apskr.

1940 XII 14

22 val.

Mano mieli,

Jūsų laišką atrašau beveik tik po mėnesio laiko. Mat aš dabar nedažnai gaunu laiškų ir nedažnai juos atrašau. Nebent kai koks būtinas reikalas atsiranda, tai rašau. Ir jums anas mano laiškas, buvo tik reikalinis laiškas, bet ne koks romantiškas. Jūsų laišką gavau prieš išvykdamas iš Kauno priešpaskutinį kartą ir buvau čia – ūky – beveik 3 savaites. Dabar vėl buvau grįžęs Kaunan ir vėl atvykau. Mat, Kaune aš dabar tik svečias, čia nuolatinis gyventojas. Kai prieš išvykdamas gavau Jūsų laišką, tai skubinau jį perskaityt ir žmonai, kuri domėjosi, kaip ten bus su tuo ūkvedžiu. Iš laiško paaiškėjo, kad jūs man dar ir pinigų skolingi, – ko žmona iki šiol nežinojo. Ji tik dalimi žinojo, dalimi spėliojo, kad aš esu pinigų daug iškaišiojęs studentijai – ypač studentėms, o dabar paaiškėjo, kad ir dar kai kam namo pinigėlių nutrupėdavo. Man iš to malonumo, žinoma, nebuvo, bet vis tiek ji būtų apie tai anksčiau ar vėliau sužinojusi. Tad tegul greičiau sužino, kas buvo neišvengiama. Žodžiu, jūsų laiškas, dėl savo per didelio atvirumo buvo man pipiras, bet aš jį nurijau ir dabar antrojo jau nebus. Dėl to ateity man laiškus rašykite tik į Paprienių km., Čekiškės paštas, o ne į Kauną, kame aš juos skaitysiu tik pats vienas. Jau rašiau, kad į Kauną aš vykstu tik litų pasielgetaut ir, ačiū Dievui, šiek

ties sekdavosi. Bet kai dabar litus pakeitė rubliai, bus vėl blogiau. Bet gal tas vargimas tiek nesuris pinigų, kaip iki šiol. Beliko tik apmokėt staliui už langus bei duris ir stikliui už to stiklus ir viena krosnis pastatyti. Tačiau kelių šimtų rublių vis dar reikės. Iš jūsų, jei negalite, nieko nereikalauju, ir nesigailiu jums kyštelėjęs anais, man geresniais, laikais, o jums niekados iki šiol nebuvusiais lengvais.

Džiaugiuosi, kad galėjau jums juos palengvinti. Ar jūs jutote tą mano pagalbą? Džiaugiuosi, kad mano skatikai nežuvo banke gulėdami, bet gelbėjo gyvus žmones, arba, kaip aš sakau, aš juos sukišau į gyvas skyles. Berods to rezultatas toks: dabar turiu lygiai tiek skolos, kiek esu išmėtęs visokioms pašalpoms – ateitininkijai ir pavasarininkijai – apie 30 tūkstančių litų. Kaip aš iš jų išbrisiu – Dievas tik žino. – Šie metai ūkininkauti buvo ypač man sunkūs. Prieš sulygtą laiką išėjo pie-menaitė, pusmergė ir pats ponas neva „ūkvedys“, kuris taip gerai atsirekomendavo Viktorui pas mane atvykus: jis po sekmadienio ūky pasirodė tik pirmadienio priešpiečiais. Bet buvo vis dar šis tas. O ką turėsiu kitiems metams – nežinau. Gal savo krašte kokią gerą merginą žinotumėte, šeimininkei padėjėja, kuri galėtų būti laikui einant ir pati šeimininke. Jei rimtai, kokią turėtumėt, tai siųskit ar nuveskit parodyt žmonai į Kauną. Ji apsidžiaugtų. Bet turbūt iš to nieko nebus. – Kažin ar didelis ūkinis kriminalas, kad dar liko neišartos vasarojienos, kuri skiriama kitų metų pūdymui ir kad darbams liko neišvežtas mėšlas, nors ir dirva buvo išarta bei išakėta? Kaip tai atrodo kalvarijiečių gaspadorių požvilgiu? Ar aš pelnau didelio apsilaidėlio vardą? Baigiasi popierius, reikia baigti ir laiškas. Labai norėčiau išglamonėti mano krikštavaikius, kurių rodos, du turiu. O gal tik vieną, - tą cypkę Nijolę? Gal jau ji manęs dabar nebijotų? Čia gyvendamas neturiu nei ką Kalėdoms jai pasiūsti. Bet, jei būsiu gyvas ir sulauksiu pakenčiamų sąlygų, tai prižadu ją gimnazistę ar studentę „pažindyti“. Taip pat, kaip kad esu truputį „pažindęs“ jos mamą. O šiuo tarpu priverstas esu pasitenkinti tik siųsdamas jums visiems po savo tėvišką bučinį. Tat ir lieku jus bučiuodamas Kalėdiniu pabučiavimu. Pr. Do

P.S. Kol kas džiaugiuosi laisve, bet kas neįvyko artimoj praeity, gali įvykti artimoj ateity. Teesie Dievo valia PD

Apie miško vežimą šią žiemą neteks nė sapnuot, nes netenka nė sapnuot apie jo pirkimą, kuomet vieno kietmetrio lentpjūvėį apdirbimas nuo 6-ų litų pakilo iki 22 litų.

4.

Paprieniai

Čekiškė, Kauno ap.

1941 I 2 d. 22 val.

Mano mieloji gaspadinėle – Onele!

Jūsų laišką gavau laiku – sekmadienį po Kalėdų, nes antrą Kalėdų dieną jau buvau grįžęs vėl į savo vargo vietą. Kaunas man yra atostogų ir poilsio vieta, o čia am-

žinojo vargo ir nesibaigiamojo darbo, – dabar berods tik po kiemą ir apie trobas. Bet jei dar jums šį kartą atrašau, tai nors kas bent kartais ir man ateina geresnės nuotai-
kos momentas. Tą nuotaiką bent kiek šiuo momentu man pataisė kai kurie įvykiai:
1) pagaliau pavyko gaut mašiną ir išsikulti visi javai; tai jau atsikratyta vienos bjau-
rios slogos, – 2) rodos, paliks ir toliau man talkinti mano neblogas darbininkas, 3) ir
mano gospadinė sutiko dar likti iki pavasario, bet kadangi ji griežtai pareiškė pava-
sarį išeisianti, tai jau dabar reikia turėti naują, kuri iki to laiko būtų pagalbinkė, o
paskui taptų ir pilna gospadine, jei pasirodytų tinkama. Dėl to surask man tokią ir
siųsk pas žmoną į Kauną (Astronomijos g. 9; prie naujosios Prisikėlimo bažnyčios, Ža-
liajame kalne), kuri ją išbandys. – Kad tave esu savo laiku sušelpęs, nesigailiu, nes
esi pavyzdinga motina ir šiaip gera moteris. Mano žmonos nuomonė apie Tave ne-
pasikeitė, ir manoji ne. Vadinasi ir į tą „gyvą skylę“ kyštelėjęs nesigailiu, nes anuo-
met skatikai mano kišenėj nerimo ir jei nebūtų patekę į tą skylę, tai būtų sulindę kur
į kitą, gal būt į blogesnę. Tokia jau mano buvo liga, kuri berods ir dabar dar neprą-
ėjusi – kaišioti į svetimas skyles. – Naujų metų proga linkiu geriausios laimės visai
Tavo šeimai ir atsidėkodamas už mano ne tik išvargusių, bet ir labai surembėjusių
rankų bučiavimą, bučiuoju jus į jūsų veidus ir veidelius. Jūsų PD

5.

Paprieniai,

1941 IV 2

Mielieji,

Į jūsų paskutinį laišką atrašau trumpai, nes neturiu daugiau popierio. Namu nau-
jienos ir senienos tokios. Senoji šeiminkė dar sugrįžo ir galbūt kiek pabus. Bet
negaliu gauti jai pagalbinkės – jaunesnės merginos. „Svietas“ dabar pasidarė ne-
sukalbamas. Kaune namai išlaikyti ir jų gyventojais studentus turėti, man pasidarė
nepakeliama sunkenybė. Dėl to, kai tik gyventojai išvyks vasarinių atostogų, tai pa-
siryžęs visą šeimą iš Kauno iškraustyt ir gyventi čia, kame jau šiek tiek iširengiau
vieną gryčios kamputį. Artinantis pavasariui kyla naujų rūpesčių – kaip bus apsi-
dirbta lauke su nepakankamu padėjėjų skaičiumi ir kaip bus atsiskaityta su tais, kurie
dar laikosi, nors ir kaip ant siūlo. Atrodo, kad stambesniam ūkiui, kur reikės sam-
dyti darbininkus, išsilaikyti nebus galima. Jau esu susipažinęs su nustatytomis al-
gomis. Geram darbininkui alga metams ne mažesnė kaip 1140 rublių, be to draudi-
mas, – tatai drauge sudarys pinigais per 1500 rublių. Šią sumą padaugink iš dviejų
ir trijų! O kur dar mokesčiai, kurių dar reikės mokėti ir praėjusiems metams! Žo-
džiu, ir čia mane laukia juoda ateitis. Dėl to kartais visai nėra ūpo nė gyventi, nė
dirbti. Su tokia nuotaika ir baigiu. Jūsų mažieji tų mūsų, vyresniųjų, vargų nežino.
O, kaip aš juos išglamonėčiau, išbučiuočiau, jei jie arti būtų! Bet greit pas jus atsi-
rasti neprižadu. Kur čia žmogus važinėsi! Džiaugiesi, kad tik Tave niekur iš vietos
nejudina ir neveža. Tai viso jums gero ir Velykinio džiaugsmo linkėdamas lieku pat-
sai gyvendamas – skursdamas be jokio džiaugsmo. Jūsų PD

6.

Paprieniai

1941 V 27 (antradienis)

Mieloji,

Tavo laišką iš V 20 gavau tik ką. Sekmadienį jau pasiunčiau Tau vieną laišką, o dabar atrašau skubiai šį, ir rytoj jis bus atiduotas paštui. – Labai dėkoju, kad rūpiniesi mano reikalais. Bet šį kartą tuo vyru aš negaliu pasinaudoti. Trumpai sakant, yra kitaip: išileisk šiuo metu į namus naują žmogų, t.y. samdytis naują darbininką, – tai užsinert ant kaklo dar vieną naują kilpą. Tu nežinai dabartinių įstatymų apie samdomąją darbą?! Turėt ūky šiuo metu samdinį aš linkiu tik savo priešams. Antras dalykas, vyriškų darbo rankų aš dabar turiu pakankamai. Moteriška pagalba mano Veronikai būtina, bet ir be jos tenka apsieiti. Mat, aš savo kaimynams špygų panosėn nekaišiojau, o kiekviena progele stengiausi jiems ir maža ką gero padaryti. Užtat jautresnieji jų, matydami dabartinę mano padėtį, net patys pasiūlė moteriškų rankų talkos būtiniems darbams. Tokios moteriškos talkos bulvių sėklai gaminti ir sodinti jau esu truputį gavęs ir, manau, dar gausiu ir daugiau. Tai gi, mėginu verstis talkos darbu, o ne samdytu, kuris labai sumažo samdytojų ir yra jam tikra girna ant kaklo. Tai gi, aš pats dabar į ūkį nieko nesamdysiu, tegul į jį samdys darbininkus kiti, kai ims jį valdyt mano vietoj, kai aš būsiu iš jo pašalintas dėl neišpildytų, nes neišpildytinų duoklės normų. Jau ir dėl šios (1940 m.) duoklės neišpildymo man kelio atgal nebėr: teismas tikrai nepaglostys, bet nubaus. O šiųmetinės duoklės normos man nė iš tolo neįvaliojamos išpildyt. Apie tai jau rašiau aname laiške. Šiame nedaug ką galiu pridėt. Nebent tik tiek, kad sėjos darbą dirbame su didžiausiu skubumu. Aš su savo ištikimu pagalbininku prakaituojama maišus po dirvą tampydami ir grūdus barstydami, o mano ketvertas žirgų prakaituoja vilkdami akėčias. Rytoj bus talkos diena dviem mažazemiam ir bearkliam; jie gaus po du arkliu ir po vieną darbininką. Kai ir ši diena susigaišys, bet manome, kad iki Sekminių beveik būsime atsėję kas būtina; tik bulvių geras šmotas dar nebus pasodintas, apie 1/3 kai įkišome prieš Šeštines. Oras pas mus ne tik pavasariškas, bet ir viduvasariškas; turbūt toks ir jūsų padangėj. Tai ir yra vienintelė šiuo metu paguoda, o šiaip mano ateitis juoda. – Apie Kižio paleidimą žinojau jau antrą dieną: mat, tąja proga manoji „įgula“ (mano namuose gyvenantieji studentai) buvo surengė džiaugsmo „baliuką“. Vaikinas labai susibaigęs: menkas malonumas išbūti ten 7 mėnesius! – Dabar aš taip nusistatęs: jei į teismą teks stot prieš Sekmines, tai lėksiu į Kauną ir iš Kauno vyksiu į teismą (Vilkių), o jei teismas bus po Sekminių – tai per Sekmines ketino atvykti žmona ir atvežt kvitą dar apie vienos porcijos (5 cnt) rugių pristatymą. Iš aplinkinių teismų girdėt, kad vienus teisina, o kitus baudžia; aš, turbūt, būsiu priskirtas prie antrosios grupės. – Kadangi jau pavasario vyriškus darbus baigiame, tai Viktorui nėra reikalo čion vykt į pagalbą; nebent pasikalbėt norėtų. Tai ir viso geručio jums visiems. Jus visus bent per šį laišką bučiuodamas lieku. PD

Onos Dovydaitytės-Malko laiškas

Kaunas 1942. III. 20

Miela Ponia,

Jūsų laišką gavau prieš pora dienų nors buvo rašytas 6 kovo. Buvau jau pradėjus rūpintis, kad taip ilgai man neparašote. Klausiate kaip man sekasi gospadoriauti ir gospadinauti. Gospadinauti lengviau negu gospadoriauti. Gospadoriaus dar neturiu, nors jau būtų pats laikas. Būtų labai gerai, kad Jūs pasiklausinėtumėte kokią apsukrą vyruką. Žinoma neženotą. Su šeima man sunku, nes neturiu kur apgyvendinti. Geriausia būtų kavalierius. Gal Jūs būtumėte toki geradėjai ir man padėtumėte. Vietinių tai sunku gauti ir visi labai ištvirkę ir tinginiai. Dėdė, tėtės brolis, siūlė man pora žmonių, bet pasirodė netinkami. Paskiau dar viena bėda, kad visi nori su šeimnininko drabužiu, o pas mus ūkis jaunas, nėra nei priverpta, nei priausta ir nupirkt dabar jau negalima. Gal sakau Jūsų krašte kas nors atsirastų. Būtų gerai, kad man duotumėt žinią, kad galiu tikėtis. Su padieniais būtų labai ir labai sunku išsiversti. Reikėtų nuolatinio žmogaus ūkyje. Dabar kai yra paskelbtas įsakymas, kad visi, kurie vertėsi žemės ūkio darbu nuo 1937 m. turi grįžti atgal iš miestų į ūkius, gal nebūtų jau taip sunku surasti ką nors tinkamesnio. Būčiau labai Tamstoms dėkinga.

Apie tėvus ir kitus šeimos narius žinau tik tiek, kiek ir Jūs iš laikraščių. Širdį labai skauda, kad ta žiema tokia sunki šiemet. O jie visi vargšai turi kentėti nuo šalčio, nuo bado ir kitų negerovių. Tvirtai tikiu, kad gal Viešpats pasigailės jų ir neleis jiems pražūti. Yra daug visokių spėliojimų, o tikro nieko kol kas nežinau.

Pyliavos daviau kiek galėjau. Su pašaru labai blogai šiemet. Kad nors greičiau būtų galima gyvulėlius išleisti į lauką. Viskas kaip tyčia šiemet nelabai sekasi, o aš dar neįpratus į tą viską, tai gan nesklaidžiai ir sekasi. Tik vieną neblogą dalyką padariau, tai išsimokėjau skolą Žemės banke.

Mano buvęs gospadorius gavo pusantrų metų kalėjimo už neteisėtą ginklo laikymą. Šeimnininkė ūkyje gana gera moteris, svarbiausia, kad sąžininga. Liečiau jai pasisamdyt mergaitę. Dabar, kad gaučiau dar gospadorių tai būtų galima išsiversti.

Per visą žiemą buvau nuvažiavus tik tris kartus. Labai šalta, o aš neturiu nei kailinių, nei tikrai šiltų drabužių, o kelias netrumpas. Dabar pavasarį bus kitaip. Galima bus dažniau nuvažiuot. Iš manęs tai tik tokia nauda, kad užsimoku mokesčius valsčiui.

Kaip sekasi Jums? Ar sveika šeima. Kaip auga Tėvelio krikšto duktė. Kaip einasi visi reikalai. Neužmirškite manęs. Rašykite dažniau. Ir prašyčiau pasiklausinkite gospadoriaus. Viso gero linkiu Jums visiems ir tegul gerasis Dievulis padeda Jums visuose Jūsų reikaluose.

O. Dovydaitytė

Literatūra ir nuorodos

- ¹ A. Vasiliauskienė. *Akmenuotas patrioto kelias*. – Vilnius: Regnum fondas, 2001, p. 370.
- ² Marijos Pečkauskaitės laišakai Pr. Dovydaičiui / Spaudai parengė Pr. Dovydaitis // *Athenaeum*, 1935, t. 6. VI metai, p. 166–181.
- ³ Pr. Dovydaitis. Vyskupui Mečislovui Reiniui laiškas jo amžiaus 50 metų sukaktuvių proga // *Ateitis*, 1934, Nr. 2, p. 72–81.
- ⁴ J. Girnius. *Pranas Dovydaitis*. – Chicago, 1975, p. 776
- ⁵ E. Gabulaitė. Laiškai studentei // *Katalikų pasaulis*, 1993, Nr. 1, p. 36.
- ⁶ A. Vasiliauskienė. Npublikuoti profesoriaus Prano Dovydaičio laišakai prelatui Aleksandriui Dambrauskui-Jakštui // *Soter*, 2000, Nr. 3, p. 105–122; A. Vasiliauskienė. *Akmenuotas patrioto kelias*. – Vilnius: Regnum fondas, 2001, p. 367–459.
- ⁷ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius F. 1. D. 268; Miscellanea (įvairūs dokumentai, laišakai be parašų, pasiūlymai) 1861–1928. Iš prel. A. Dambrausko archyvo // Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius. F. 1–F 85.
- ⁸ Laiškai kn. J. Tumui 1911–1929 m. Iš kun. Tumo archyvo // Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius. D. 1–59; F. 1–F 545.
- ⁹ A. Vasiliauskienė. Npublikuoti profesoriaus Prano Dovydaičio laišakai prelatui Aleksandriui Dambrauskui-Jakštui // *Soter*, 2000, Nr. 3, p. 105–122.
- ¹⁰ A. Vasiliauskienė. *Akmenuotas patrioto kelias*. – Vilnius: Regnum fondas, 2001, p.528
- ¹¹ Ten pat p. 367–459.
- ¹² Keli prisiminimai iš prof. Prano Dovydaičio gyvenimo. 2002 m. rugsėjo 15 d. // Dr. Aldonos Vasiliauskienės asmeninis archyvas.
- ¹³ M. Reinys. Atsakymas prof. d-riui Pr. Dovydaičiui į jo 1934 m. laišką „Ateityje“ // *Ateitis*, 1936, Nr. 12. p. 484.
- ¹⁴ Ateitininkų keliu 1911–1927–1977. Žmonės. Įvykiai. *Darbai* / Red. S. Barzdukas, Chicago, 1977. p. 77.
- ¹⁵ M. Reinys. Atsakymas prof. d-riui Pr. Dovydaičiui į jo 1934 m. laišką „Ateityje“ // *Ateitis*. 1936. Nr. 12. P. 481–484.
- ¹⁶ Lietuvos Ypatingasis archyvas (LYA): F. K–1. Ap. 58. P–12293. Baudžiamoji byla Nr. 09683; I sekimo byla Nr. 208; II sekimo byla; Kalinio asmens byla Nr. 65198.
- ¹⁷ M. Reinys. Atsakymas prof. d-riui Pr. Dovydaičiui į jo 1934 m. laišką „Ateityje“ // *Ateitis*. 1936. Nr. 12. p. 484.
- ¹⁸ A. Liekis. Sušaudytas Sverdlovsko lageryje // *Diena*. 1996. Birželio 26. Nr. 148. p. 6, Birželio 27. Nr. 149. p. 6, Birželio 28. Nr. 150. p. 6, Birželio 29. Nr. 151. p. 6, Liepos 1. Nr. 152. p. 6, Liepos 2. Nr. 153. p. 6, Liepos 3. Nr. 154. p. 4; A. Liekis. Pranas Dovydaitis 1886–1942 // A. Liekis. Signatarai. Vasario 16. Vilnius. 1996. p. 132–165; A. Vasiliauskienė. *Akmenuotas patrioto kelias*. – Vilnius: Regnum Fondas, 2001. p. 71–120; A. Vasiliauskienė. Pranas Dovydaitis – sovietinio teisingumo auka // *Soter*, 1999, Nr. 2 (30), p. 114–150.
- ¹⁹ Lietuvos Ypatingasis archyvas. F. K–1. Ap. 58. p.–12293. Baudžiamoji byla Nr. 09683. L. 84, 85.
- ²⁰ Ten pat. F. K–1. Ap. 58. P–12293. Kalinio asmens byla Nr. 65198. L. 23.
- ²¹ L. Dovydaitytė-Juškevičienė. Iš sovietinio teismo archyvinės medžiagos // *Logos*, 1992–1993, Nr. 5. p. 187–193.